

DOI <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9976-2021-8>

VELEZRADA: ZÁKON NA OCHRANU ĽUDOVODEMOKRATICKEJ REPUBLIKY A SÚDNA PRAX¹

doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.;
prof. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M.

Katedra dejín práva, Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

1 Úvod

Nová politická situácia po Februári 1948 a nový etablojúci sa totalitný režim potrebovali istotu. Istotu svojho dominantného presadenia sa, ktorú spájali s likvidáciou nepriateľa. Nepriateľa akéhokoľvek – vonkajšieho alebo vnútorného, skutočného alebo fiktívneho. Predkladaná štúdia sa v tomto duchu pokúsi o vŕhad do obdobia rokov 1948–1950, konkrétne do obdobia platnosti a účinnosti zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky² (ďalej len „ZOEDR“), a to cez trestný čin velezrady – cez jeho normatívnu a aplikačnú rovinu.

Trestnoprávna ochrana republiky nebola novinkou, a preto nová komunistická rétorika patrične zdôrazňovala, že ochrana republiky a jej hodnôt nadväzuje na prvorepublikovú úpravu.³ Tá však vraj bola „nedostatočnou“, a preto musela byť nahradená novou – „zvýšenou“ a dialekticky lepšou ochranou: „*Události z let 1938 až 1945 ukázaly, že nepřátelé republiky, kteří se dovolávají demokracie a svobody, aby mohli potlačovat svobodu jiných, dovedli zneužití slabin dosavadní trestní ochrany státu, aby připravili katastrofu, která stát postihla v roce 1938. Ochrannu státu poskytovanou dosud zákonem č. 50/1923 Sb., bylo tudíž třeba náležitě zvýšiti*“⁴

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0050 Trestnoprávna ochrana slobody.

² ZOEDR platil pomerne krátko do 31. júla 1950 (zrušil ho Trestný zákon č. 86/1950 Zb.). Napriek tomu presahuje svoju dobu a stal sa jej symbolom.

³ Zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky.

⁴ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

Dôvodom potreby zvýšenia ochrany štátu bola tiež premena štátu a jeho zriadenia, ku ktorej došlo revolučným spôsobom, a ktorá v nastávajúcom bipolárnom svete nemusela byť definitívnu a nezvratnou: „*Prítom bylo však třeba přiblídnouti ke hlubokým změnám v nazírání na stát a jeho úkoly, ke nimž došlo v revolučním období v roce 1945, charakterisovaném postupující demokratisací státu, která došla výrazu ve zlidovění veřejné správy a v přechod ke demokracii hospodářské. Stát budující na zásadách socialistických, nemůže ke své ochraně vystačit se zákonem, který byl zaměřen ke ochraně státu budujícího na základech zcela jiných*“.⁵ Nové budujúce sa socialistické zriadenie bolo teda potrebné – v zmysle dobovej rétoriky komunistickej straníckej elity – chrániť pred akýmkoľvek nepriateľom (vrátane ideových odporcov) nového zriadenia: „*Je proto nutné vytvořit nový zákon na ochranu republiky, který by přiblížil ke změněným poměrům, a který by byl účinnou zbraní proti všem, jejichž činnost by byla zaměřena proti státu a jeho lidu. Potřeba takové účinné ochrany je dnes tím naléhavější, když vnější nebezpečí pro stát dosud nepominulo*“.⁶ Požiadavka ochrany štátu, jeho zriadenia a nových hodnôt, prítom nadväzovala nielen na úmyselne živené obavy z vonkajšej „nepriateľskej“ intervencie, ale nadväzovala tiež i na Stalinovu tézu o zostrovaní triedneho boja, ktorá sa stala skutočnou dogmou nastupujúcich 50. rokov 20. storočia.⁷ Otvorené chápanie práva ako nástroja vôle vládnucej triedy vytvorilo priestor pre presadenie a zvýraznenie jeho mocensko-donucovacieho charakteru, a to s výslovným zdôrazňovaním i tohto aspektu „nového práva“⁸ Práve uvedené vo svojom

⁵ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

⁶ Ibid.

⁷ Od polovice roka 1948 možno pozorovať prejavy nesúhlasu s pofebruárovou politikou KSC čo viedlo k nastoleniu ostrého postupu, ktorý KSC vyhlásila „*ke potlačení jakýchkoli projevů opozice. KSC si ostatně tento postup odůvodnila jako nutnost zavést diktaturu proletariátu a potření reakce*“ v súlade so Stalinovou tézou o zostrovaní triedneho boja. KUKLÍK, Jan a kol. *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 106.

⁸ KLUKNAVSKÁ, Andrea. Trestné právo v tieni marxisticko-leninskej ideológie. In: KLUKNAVSKÁ, Andrea (ed.). *Vplyv marxisticko-leninskej ideológie na právo v Československu v rokoch 1948-89. Marx stále žijí! K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení. Zborník príspevkov*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2021, s. 106.

vzájomnom súvisе vo výsledku prinieslo zrod triedneho nepriateľa⁹ a vytvorenie nového trestnoprávneho predpisu, ktorý ho mal zlikvidovať, a tým pripíčiť i preventívne k dosiahnutiu cieľa ochrany nového režimu.¹⁰ „Nová“, vraj skutočne ľudová demokracia (ľudová vláda ľudu), tak nemala opakovať „chyby“ liberálnej demokracie medzivojnového obdobia, ale ani súčasnosti, a mala sa stať „bojujúcou“, resp. „brániacou sa“ ľudovou demokraciou. Tým sa mala tiež zabezpečiť nezvratnosť historického vývoja od buržoázneho imperializmu k socializmu a komunizmu, ako to predpokladal jediný vedecký svetonázor – marxizmus-leninizmus s jeho stalinistickými doplnkami. Jeho správnosť a neomylnosť pritom zjavne nemala stačiť sama osebe, ale potrebovala i ostenť moci, ktorý by neumožnil falzifikáciu tejto vedeckej tézy, alebo aspoň neumožnil spomaliť jej verifikáciu.

Nová úprava tak bola opisovaná ako „účinná zbraň“ proti tým, ktorí by vyvíjali činnosť proti štátu a jeho ľudu – t. j. ľudovodemokratickému režimu

⁹ „S hľadiska trestného práva triedny nepriateľ doma sa stáva subjektom trestného činu. Jeho zapojenie sa do studenej vojny je parenišťom, z ktorého sa rodí jeho zločinná činnosť. Týmto spôsobom činnosť bezpečnostných orgánov, prokurátorov a súdov je obrátená svojím ostrím nielen dovnútra zeme ale i von proti vonkajším nepriateľom.“ POLÁČEK, František. Velezrada – útok na suverenitu republiky. Právnícké štúdie, 1953, roč. 1, č. 1, s. 69.

¹⁰ Na konci roku 1949 sa na báze ZOEDR pokúsil Krajský súd v Prahe vo svojom rozhodnutí To I 397/49 predstaviť extenzívny výklad pojmu „triedny nepriateľ“. V zmysle výroku rozhodnutia: „Postaví-li se pachatel svým činem jasně na stranu třídního nepřítelů pracujících lidů a projeví tím své pravé smýšlení, nutno ho při výměře trestu posuzovat stejně přísně jako třídního nepřítelů bez ohledu na to, že jinak v tom směru není proti němu námitek a pachatel sám nemá získati z vykořisťovatelských pramenů“. V odôvodnení rozhodnutia sa dočítame: „Obžalovaní [podľa opisu kauzy išlo o úradníka s akademickým titulom a jeho manželku – pozn. aut.] jsou třídními nepříteli pracujících tříd. Plyne to jasně z toho, co obžalovaní napsali v dopisech, které svým přátelům, ať již byli zde, nebo uprchli po únoru z zabranic, hodlali odeslat. Nic na tom nemění ani to, že obžalovaní nemají v podstatě příjmu z vykořisťovatelských pramenů, jak se o tom zmínil soud I. stolice ve svém rozsudku. Obžalovaní věřili do těchto dopisů, které byly zabaveny, svoje pravé přesvědčení, domnívajíce se, že se tyto dopisy dostanou do zabranic, aniž by se kdo o jejich obsahu zde dozvěděl. Proto právě je odvolací soud přesvědčen, že obžalovaní vyslovili své pravé přesvědčení a ukázali tak svůj postoj ke dnešnímu našemu státnímu zřízení. Tento postoj je jasně záporný, byť by zpráva o pověsti obou obžalovaných neuváděla nic, co by proti nim svědčilo [...]. Obja obžalovaní jsou lidé, kteří měli dostatečnou příležitost, aby se přesvědčili o tom, jaké jsou hospodářské, kulturní a všechny ostatní důsledky našeho nového státního zřízení. Příležitosti ke tomu bylo více než dosti, předpokládalo to ovšem, že obžalovaní měly dobrou vůli pochopit těžkosti výstavby a nesnáze naší cesty ke socialismu [...] Kam je zavedla jejich třídní nenávisť vůči dělnické třídě, která vede nás stát ke socialismu, ukazuje právě jejich projevy, obsažené v zabavených dopisech, projevy to, určené zřejmě pro nepřátelské žiny v zabranicích [...] V souzené věci nutno uvážiti třídní postavení obou obžalovaných, kteří svou činností projevíli blubokou nenávisť vůči dnešní republice vedené dělnickou třídou.“ Citované podľa Rozhodnutí krajského soudu v Praze z 22. prosince 1949, To I 397/49 (č. 123 sbírky). In: Sbíрка rozhodnutí československých soudů, roč. 1950, č. 4.

v štáte a proti predstaviteľom tohto režimu, stotožňujúcim sa s (resp. zakrývajúcim sa) pracujúcim ľudom. ZOĽDR bol navyše ešte ďalej dotvorený aktivistickou praxou súdov (osobitne potom Štátneho súdu¹¹) a Štátnej prokuratúry¹² do odstrašujúceho rozmeru bezprávia. Práve na tento rozmer sa budeme snažiť poukázať cez úpravu a aplikačnú prax vo veci trestného činu velezrady.

2 Ako prebiehalo rokovanie o vládnom návrhu zákona v Národnom zhromaždení?

ZOĽDR bol prijatý na jeseň 1948, po niekoľkomesačnom etablovaní sa nového režimu. Bola to pomerne rušná schôdza zvolaná na stredú 6. októbra 1948¹³ so začiatkom o 14.30 hod. a koncom o 18.46 hod., na ktorej sa rokovalo o kľúčových a možno povedať až významných normách daného obdobia – o normách etablujúcej sa totality, a to konkrétne o vládnom návrhu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky a vládnom návrhu zákona o štátnom súde.¹⁴ Schôdzu viedli predseda NZ Dr. Oldřich John¹⁵ a postupne aj podpredsedovia František Komzala,¹⁶ Anežka

¹¹ Štátny súd bol príslušný pre súdenie trestných činov podľa zákona č. 231/1948 Zb., ak za ne hrozil trest smrti alebo trest odňatia slobody prevyšujúci desať rokov alebo ak to navrhol štátny prokurátor.

¹² Štátny prokurátor bol priamo podriadený ministrovi spravodlivosti. Zmyslom zriadenia osobitného Štátneho súdu bolo „*soustředit vedení politických procesů před specializovanými orgány vytvořené na zelené louce, které bylo možno obsadit režimu oddanými osobami, neboť v této době ještě celá justice nebyla bezpečně ovládnuta*“. LATA, Jan. Prokuratúra. In: BOBEK, Michal, Pavel MÓLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezprávní*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 851.

¹³ Návrh zákona bol predložený Národnému zhromaždeniu ako vládný návrh dňa 7. septembra 1948.

¹⁴ „*Zákon č. 232/1948 Sb. (o štátnom súde) porušil všechny dosud platné zákonné a morální principy justice a spravedlnosti a nezávislosti soudu, soudy prakticky deklarasoval na výkonný orgán Komunistické strany Československa, orgánů Ministerstva vnitra ČSR, Ministerstva spravedlnosti ČSR a Státní bezpečnosti. Stal se v zakladatelském období komunistického režimu nástrojem politické represe, perzekuce a masové nezákonnosti, jímž bylo v letech 1948–1952 za „trestné činy“ politické povahy odsouzeno téměř 27 000 osob.*“ VOREL, Jaroslav, Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech. Díl. I.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 13. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/publikace-sesity-01-15.aspx>

¹⁵ JUDr. Oldřich John (1907–1961), poslanec za KSČ (zvolený za SD KSČ).

¹⁶ František Komzala (1898–1980), poslanec za KSS.

Hodinová-Spurná¹⁷ a JUDr. PhDr. Dionysius Polanský.¹⁸ Za približne štyri hodiny a (ako sa to stalo aj naďalej v podstate pravidlom) bez akejkoľvek vecnej diskusie zákonodarcovia prijali normy, ktoré následne stáli život mnohých ľudí, a ktoré poznačili životy mnohých ďalších. Život jednotlivca totiž v porovnaní so záujmami štátu, resp. v skutočnosti režimu, nadobudol rozmer bezvýznamnosti a zanedbateľnosti. Sami jednotlivci mali dokonca i v pozícii obetí týchto noriem svoj „osud“ akceptovať ako nevyhnutnú daň za víťazstvo lepších zajtrajškov pre väčšinu – v duchu kvantitatívne podkutého utilitarizmu presadzujúceho „záujmy väčšiny“, za ktorú hovorila mocou a zbraňami vystrojená elita podporovaná zahraničnou mocnosťou – veľkým bratom.

Viac než o záujmy a vôľu pracujúceho ľudu tak šlo o záujmy cudzej, hoci vraj bratskej mocnosti, a na nej závislých československých elit, ktoré často samotné nemohli pred zahraničným nátlakom cúvnuť a samé sa stávali len jeho bábkami a prevodovými pákami (spomeňme si na Gottwalda). Velezradné konanie proti vlastnému národu a základným právam sa zahalilo do pláštika trestnoprávneho boja proti tým, ktorí mali byť označení za velezradcov, v akomsi hesle „zlodej kričí chyt' te zlodeja“, alebo až perverznom psychologickom sebaočistení sa od vlastnej viny pripisovaním tejto viny iným – či už skutočným alebo domnelým odporcom. Práve na tento účel mali slúžiť novoprijímané právne predpisy.

S prihliadnutím na vecnú súvislosť oboch úprav pritom bolo navrhnuté a odhlasované zlúčenie prejednávania oboch bodov programu. Spravodajcom k návrhu zákona o ochrane ľudovodemokratickej republiky bol Dr. Jaroslav Kokeš¹⁹ a k návrhu zákona o štátnom súde Dr. Kornel Haim.²⁰ Dr. Kokeš sa o návrhu zákona o ochrane ľudovodemokratickej republiky vyjadril ako o jednom z „nejnaléhavějších zákonů“ a preto by Národné zhromaždenie malo podľa neho podkladať za svoju povinnosť voči pracujúcemu československému ľudu a aj voči spojencom „co nejdříve zákonem

¹⁷ Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963), poslankyňa za KSČ.

¹⁸ JUDr. PhDr. Dionysius Polanský (1894–1971), poslanec za ČSL.

¹⁹ JUDr. Jaroslav Kokeš (1908–?), poslanec za KSČ.

²⁰ JUDr. Kornel Haim (1915–1963), poslanec za KSS.

poskytnouti lidově demokratické republice co největší bezpečnost před jejími nepřáteli.“²¹ Vychádzajúc zo zastrášovania a poukazu na politických oponentov²² prijatia tejto právnej úpravy predstavil jedinú „správnu cestu“, ktorou sa malo stať zabezpečenie zvýšenej ochrany novej ľudovodemokratickej republiky, nakoľko nové štátne zriadenie a jeho ochrana si v duchu novej demagogickej kampane mali priam žiadať nový zákon, ktorý by nevychádzal z „kapitalistických a buržoázných pomerov“. Demagogické tvrdenia o novej slobode v novom štáte, ktorý treba chrániť sa prelínali s kritikou prvorepublikových pomerov: „Buržoazie je u moci a vydáva na svoju ochranu zákon, jež ovšem nemá odvahu nazvať zákonem na ochranu buržoazní republiky, nýbrž oblužuje lid tvrzeními, že jde o zákon proti nepřítelům demokracie, samostatnosti, národa a státu a pod. Zkušenosti, kterými prošel lid československý od r. 1923, však jasně ukazují, kdo byl opravdu nejneohroženějším bojovníkem za svobodu československého lidu, kdo nezradil a kdo byl ochoten přinést i nakonec také přinesl největší oběti pro znovuzískání svobody:

21 13. schůzka Národního zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidově demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013001.htm>

22 „Byli to páni poslanci jako Nermut“ (Jindřich Nermut, poslanec za Čs. stranu lidovou v r. 1946 – 1948, po r. 1948 exil – pozn.), Deč (Bobuslav Deč, poslanec za čs. stranu národně socialistickou v r. 1946 – 1948, v r. 1950 odsúdený na doživotie – pozn.), Chudoba (Bobdan Chudoba, poslanec za Čs. stranu lidovou v r. 1946 – 1948, po r. 1948 exil – pozn.), Čížek (Alois Čížek, poslanec za čs. stranu národně socialistickou v r. 1946 – 1948, po r. 1948 exil – pozn.), Hora (Ota Hora, poslanec za čs. stranu národně socialistickou v r. 1946 – 1948, po r. 1948 exil – pozn.) a další, kteří na veřejných projevech i jinak se dopouštěli trestných činů proti republice a zneužívali poslanecké imunity v nejhrubším smyslu. Na druhé straně byli poslanci, kteří prosazovali co nejostřejší postup proti těm, kdož se dopouštějí trestných činů na republice, navrhovali a prosazovali vydání zločinců jako Kempného (JUDr. Ján Kempný, poslanec za DS v r. 1946 - 1947, odsúdený v politickom procese v r. 1948 – pozn.), Bugára (JUDr. Miloš Bugár, poslanec za DS v r. 1946 - 1947, odsúdený v politickom procese v r. 1948 – pozn.) a Ursínyho (Ján Ursíny, námestník predsedu vlády v r. 1946 - 1947, odsúdený v politickom procese v r. 1948 – pozn.) a požadovali, aby lidové demokratické republice byla zajištěna dokonca zvýšená ochrana s ohľadom na zkušenosti posledních let. Únor 1948 pak nám ukázal, proč oni pánové Krajínové (prof. RNDr. Vladimír Krajina - poslanec za čs. stranu národně socialistickou v r. 1946 – 1948, po r. 1948 exil – pozn.), Nermutové a Bartošové tolik brojili proti bezpečnostním orgánům, hlavně proti státní bezpečnosti, která stihala činnost proti republice, a proč rovněž tehdejší ministr Drtina (JUDr. Prokop Drtina, v r. 1945 – 1948 minister spravodlivosti, odsúdený v politickom procese v r. 1953 – pozn.) stál na straně nepřátel republiky a ochraňoval zrádce a velezrádce. Nepřátelé republiky totiž toužili po odstranění lidové demokracie, všech vymožeností lidové demokratické zřízení a po návratu ke buržoazní demokracii z první republiky i ke návratu všeob, co s ní bylo spojeno.“ 13. schůzka Národního zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidově demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013001.htm>

ovšem nikoliv svobody, jak si ji představovali a představují kapitalisté, nikoli svobody pro privilegovaných deset procent, nýbrž svobody politické i sociální pro všechny pracující lid. V lidově demokratické republice Československé je opravdu lid zdrojem vši moci ve státě, a je to pracující lid, vedený dělnickou třídou, kterému tato republika patří a kterou si buduje [...] Na místo zájmu jednotlivce, který byl dříve postaven na první místo, byl nyní postaven zájem celku [...] Každému, kdo není zaslepen nepřítelstvím proti lidově demokratické republice, je jasno, že tato republika je něco docela jiného než republika z r. 1923 a že tato nová republika vyžaduje nového zákona na svou ochranu.“²³ Požadavka ostražitosti a bdelosti – mnohokrát zdôrazňovaná v politickej ale aj právnej rétorike tohto obdobia – zahrnula upozornenia na hrozbu zo strany triedneho nepriateľa²⁴ v nadväznosti na zvýšenú ochranu „najvyššej hodnoty – štátu“: „Nejvyšším statkem, který má být na prvním místě chráněn, je stát, jeho samostatnost, ústavní jednotnost, územní celistvost, lidově demokratické zřízení a společenská nebo hospodářská soustava republiky.“²⁵ Zaiste, oprávnene

²³ 13. schôdza Národného zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právniho o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidově demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013001.htm>

²⁴ Hrozba triedneho nepriateľa sa pravidelne opakovala v odôvodneniach rozhodnutí tzv. velezradných politických procesov. Napr. komentár (zo strany redakcie Zbierky rozhodnutí, pod gesciou Ministerstva spravodlivosti) zahrnutý k rozhodnutiu Najvyššieho súdu zo dňa 2. marca 1950 (č. 113 Sbírky): „Řešený případ ukazuje nutnost bdělosti a ostražitosti vždy a všude. Zde se objevil nepřítel republiky na místě, kde měl z důvodu svého povolání přístup ke zbraním a střelivu ve větším množství a proto nemusel zbraně skrývat. Oba soudy správně rozpoznaly, že maskovaný nepřítel je tím nebezpečnějším a správně postaveným vykladem zákona dovodily jeho trestnost podle § 1 odst. 3 písm. c) zák. č. 231/1948 Sb., ježto dal jasné najevo, že zbraně měly sloužit ke teroristickým akcím.“ (Z opisu kauzy: „Obžalovaný A navrhl, aby byl odstraněn funkcionář KSČ, kterého jmenoval. Obžalovaný B s tím soubhlasil, šel hned po rozmluvě k obžalovanému C a dal mu příslušný příkaz. Za tím účelem vyžádal si od obžalovaného A náboje a dal je spoluobžalovanému C, obstarav mu tak prostředky ke provedení teroristické vraždy, jejímž účelem bylo připravit půdu pro další teroristické akce proti stoupencům lidově demokratického zřízení [...] Z toho, že obžalovaný A dal prostřednictvím obžalovaného B obžalovanému C náboje ke plánovanému útoku na život funkcionáře KSČ, plyne, že nabromaděné zbraně a střelivo měly sloužit ke cílům organizací sledovaným, tedy ke pokusu o zničení lidově demokratického zřízení a hospodářské a společenské soustavy republiky.“). V danej kauze je potrebné dodať, že jediným trestom predvídaným § 1 ods. 3 písm.) bol trest smrti... Citované podľa: Sbíрка rozhodnutí československých soudů. Ročník 1950, číslo 4. Rozhodnutí nejvyššího soudu z 2. března 1950 (č. 113 sbírky).

²⁵ 13. schôdza Národného zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právniho o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidově demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013002.htm>

sa môžeme pýtať, či sa tým myslel naozaj „štát“, alebo skôr jeho aktuálny režim a jeho pohlavári.

Záverečné slová spravodajcu Dr. Kokeša vyznievali v tejto súvislosti skôr ako hrozba: „*I keďže vychádzame z presvedčení, že zákon na ochranu ľudovej demokratickej republiky má na prvom mieste pôsobiť preventívne svojimi prísnymi tresty, píše len se nevyvarujeme toho, aby zavrili nepriateľ ľudovej demokratického zriadenia nebyli souzeni a nebylo proti nim použito všech sankcí uvedených v zákoně. Je nanejvýš spravedlivé, aby se používalo sankcí tak, jak jsou stanoveny v zákoně, a aby v případech uvedených v § 46 se nepoužilo zmírňovacích zákonných ustanovení. Poněvadž jsme si vědomi, že největší část nepřátel republiky je z těch vrstev, které v květnu 1945 a v únoru 1948 byly zbaveny svých privilegovaných, hlavně hospodářských pozic, je naprosto spravedlivé, aby soudy při některých zločinech obligatorně a při ostatních trestných činech podle zákona na ochranu lidové demokratické republiky konfiskovaly veškeré jmění odsouzeného nebo jeho část. Jde o to, aby tito nepřátelé republiky byli zbaveni hospodářské základny, která jim umožňovala, aby se buď sami dopouštěli trestných činů proti republice, je organizovali, nebo aby alespoň ke jejich páchání poskytovali prostředky. Je rovněž naprosto spravedlivé, aby pachatelé byli při odsouzení zbavováni živnostenských oprávnění, aby byli zbavováni státního občanství a čestných práv občanských [Ludská, občianska, ekonomická a spoločenská degradácia odporcov režimu²⁶ sa následne preniesla na „sväté“ právo proletariátu túto degradáciu a likvidáciu odporcov vykonať – pozn. aut.] [...] *Pani a pánové, je jistě přáním nás všech, aby naše bezpečnostní orgány a soudy nebyly nuceny často používat zákona na ochranu lidové demokratické republiky. Je jistě přáním i našich soudců, aby nepřátel republiky bylo co nejméně a aby s trestními soudy měli co činit jen lidé nebezpeční lidské společnosti. Ovšem toto je přání naše a nezáleží jen na nás, zda bude splněno, záleží hlavně na těch, kteří se již dostali nebo ještě mají v úmyslu se dostat na šikmou plochu trestné činnosti proti státu. Přijetím zákona na ochranu lidové demokratické republiky všechny tyto lidi varujeme. Současně pak rozhodnutí chránit lidové demokratickou republiku všemi prostředky přejeme si jistě, aby tento zákon byl velmi účinnou zbraní proti všem nepřítelům naší lidové demokratické republiky, kráčeující k socialismu. Odblasováním zákona dáme panu ministru vnitra, panu ministru spravedlnosti a jim podřízeným orgánům a soudcům opravdu účinnou zbraň, na kterou budeme brdi. Necht' tato**

²⁶ V zmysle § 48 ZOEDR popri treste uloženom za velezradu sa ukladal aj trest konfiškácie majetku (celého majetku odsúdeného alebo časti majetku odsúdeného). Popri treste za velezradu sa ukladal aj trest straty štátneho občianstva (§ 53 ZOEDR) alebo trest straty čestných práv občianskych (§ 52 ZOEDR).

*zbraň se stane v jejich rukou tím, čím se stala Rudoarmějcům Stalinova katuše, zbraní k rozbití a zničení posledních posic nepřátel naší republiky.*²⁷

V rámci rozpravy ako prvý rečník vystúpil minister spravodlivosti Dr. Alexej Čepička, ktorý podobne pripomenul potrebu prijatia novej normy vychádzajúcej z kritiky zákona na ochranu republiky z r. 1923. Nevyhol sa tiež zastrašovaniu „triedneho nepriateľa“ – buržoázie a oponentov režimu, avšak poukázal na to, že nový režim sa s odporcami už začal v politických procesoch vysporiadavať: „buržoazie [...] sabala k přípravám o pač, zvolila jako prostředek svého boje o návrat k moci velezradu. Řadou procesů z poslední doby je dokázáno, jak žádné prostředky, sebevíce odporne, nejsou reakci cizí.“ Následne poukázal na možnosť „prevýchovy“ triednych nepriateľov a možnosti, ktoré im režim dával: „Víte, že s těmito ztroskotanci zacházel náš lid velkomyslně, že se podjal úlohy jedné z nejtěžších, aby přesvědčováním, získáváním a odpouštěním ukázal jim jejich životní omyl a bludnost jejich cílů a záměrů. Víte také, že se podařilo část těchto živlů odvrátit od rozkladné činnosti, ale že část setrvala ve svém omylu a naopak se domnívala v posledních měsících, že by bylo možné rozvratnou činností zesílit a přivodit změnu [...] vítězný pracující lid jí dal příležitost, aby spolupracovala na budování lidové demokratického pořádku a socialistického zřízení; tedy nikoliv aby se teprve rozhodovala, zda socialismus má být uskutečňován či nikoliv.“ Prejav rovnako ukončil záverečnou hrozbou: „Jestliže jsou lidé, které nic nezmění, protože smyslem jejich života je nenávisť k člověku, nenávisť k práci, k lidové demokratickému zřízení, pak právě v zájmu socialismu je třeba rozhodně tyto rozkladné živly potíratí.“²⁸ Za svoj prejav bol „odmenený“ podľa zápisu dlho trvajúcim potleskom... V rozprave ďalej vystúpili poslanci Ferdinand Richter, Milan Polák, Viliam Šalgovič, JUDr. Vladimír Kučera, JUDr. Jiří Hájek a návrh zákona schválila potrebná väčšina hlasov Národného zhromaždenia.²⁹ Ku kodifikácii bezprávia tak došlo za približne za štyri hodiny rokovania.

²⁷ 13. schôdza Národného zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidové demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013002.htm>

²⁸ 13. schôdza Národného zhromaždenia republiky Československej. Streda 6. októbra 1948. Vystúpenie ministra spravodlivosti Dr. Alexeja Čepičku. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013005.htm>

²⁹ ZOEDR bol v zbierke zákonov publikovaný dňa 16. októbra 1948 a účinnosť nadobudol dňa 23. októbra 1948.

3 Velezrada – § 1 ZOĽDR

Úprava zločinu velezrady podľa vyjadrenia dôvodovej správy k zákonu č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky (ďalej len ZOĽDR) „*navazuje na dosavadní ustanovení § 1 a 2 zák. č. 50/1923 Sb., v některých směrech se však podstatně liší*“.³⁰ Inými slovami podstatne dovtedajšiu právnu úpravu mení a dopĺňa (pokus s použitím násilia nahrádza pokusom zločinu), sprísňuje trest a rozširuje objektívnu stránku trestného činu. Mení sa aj teoretické chápanie skutkovej podstaty trestného činu – skutková podstata nadobúda tzv. triedny rozmer a jej výklad je osobitne pri politických deliktoch extenzívny.³¹ Odlišnosť sa ďalej spájala aj s novou terminológiou. Kým prvorepubliková úprava (zákon č. 50/1923 Zb. z. a n.) používala na označenie tejto skutkovej podstaty pojem „úklady o republiku“ (úklady – § 1 a príprava úkladov – § 2), nová ľudovodemokratická úprava zaviedla nový pojem „velezrada“.³² V oboch prípadoch išlo o zločin. Umiestnenie v rámci normatívneho textu zostalo rovnaké – zločin Úkladov o republiku a zločin Velezrady boli upravené v rámci prvej hlavy zákona – ako prejav ich materiálnej dôležitosti

³⁰ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

³¹ „*Význam skutkové podstaty trestného činu v československom trestnom práve poznáme len vtedy, keď ju pozorujeme v uvedenej dialektickej súvislosti. Skutková podstata trestného činu v tomto zmysle neznamená iba formálnu zásadu, žiaden trestný čin a žiaden trest bez zákona, neznamená len zásadu formálnej rovnosti občanov pred zákonom. Dialektické chápanie skutkovej podstaty trestného činu podľa československého trestného práva znamená, že je zbraňou, ktorou sa spoločnosť pracujúcich, smerujúca k socializmu, bráni pred útokmi nepriateľov pracujúceho ľudu a pred útokmi iných rušiteľov jeho budovateľského úsilia a že je prostriedkom výchovy všetkých občanov, aby plnili svoje občianske povinnosti. Skutková podstata trestného činu má svojím obsahom triednu povahu, lebo chráni spoločenskú vzťahy, ktoré sú základom ľudovodemokratickej spoločnosti*“. POLÁČEK, František. Skutková podstata trestného činu podľa československého trestného práva. *Právnícké studie*, 1954, roč. 2, č. 2, s. 279.

³² „*Obrožování a pokusy o zničení těchto statků jsou tak nebezpečné pro existenci státu a svobodného života v něm, že se jevílo nutným zařadit jejich ochranu do první hlavy, nesoucí název ‚Trestné činy proti státu‘. Pokus o zničení a rozvrácení těchto statků, jakož i pokus o násilné znemožnění ústavní činnosti prezidenta republiky a dalších nejvyšších orgánů státu jest hodnotiti jako zradu na národě a státu, a byl proto zvolen i název pro tuto trestnou činnost velmi přiléhavý a lidu známý - ‚velezrada‘.*“

13. schůzka Národního zhromaždenia republiky Československej. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákona (tisk 94) na ochranu lidově demokratické republiky (tisk 103). Zpravodaj posl. Dr. Kokeš. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013002.htm>

a ich zásadného významu z hľadiska ochrany štátu, keďže išlo (resp. malo ísť) o útok na samotné základy štátu, na jeho existenciu či samotnú podstatu.

Podstatným rozdielom oboch právnych úprav bolo, že kým podľa § 1 zákona zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. sa vyžadovalo pri pokuse zločinu násilie,³³ nová právna úprava § 1 ZOEDR³⁴ použitie násilia pri pokuse zločinu velezrady nevyžadovala,³⁵ s výnimkou ust. § 1 písm. d). Vysvetlenie ponechania „násilia“ v tomto jedinom prípade bližšie objasnila dôvodová správa k zákonu: „*Pokud v odstavci l, písm. d) bylo ponecháno omezení, že k dovršení*

³³ § 1 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n.: *Kdo se pokusí:*

- násilím změnití ústavu republiky, zejména pokud jde o samostatnost, jednotnost nebo demokraticko-republikánskou formu státu,
- násilím úplně znemožnití ústavní činnost presidenta republiky, jeho náměstka, zákonodárneho sboru, vlády nebo guvernéra Podkarpatské Rusi.
- násilím přivětlení cizímu státu území republiky neb odtrhnouti od něho jeho část, trestá se zločin těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem na doživotí.

³⁴ § 1 ZOEDR: *Velezrada. (1) Kto sa pokúsi:*

- a) zničiť samostatnosť alebo ústavnú jednotnosť republiky,
 - b) odtrhnúť od republiky časť jej územia,
 - c) zničiť alebo rozvrátiť ľudovodemokratické zriadenie alebo spoločenskú alebo hospodársku sústavu republiky, zaručené ústavou, alebo
 - d) násilím znemožniť ústavnú činnosť prezidenta republiky alebo jeho námestníka, zákonodárneho sboru alebo vlády (Sboru povereníkov),
- potresce sa pre zločin ľahkým žalárom od desať do dvadsaťpäť rokov alebo doživotne.

(2) Rovnako sa potresce, kto sa na čin, uvedený v odseku 1, s niekým spolčí alebo vojde do priameho alebo nepriameho styku s cudzou mocou alebo s cudzími činiteľmi.

(3) Smrťou sa vinník potresce:

- a) ak spácha čin, uvedený v odseku 1 alebo 2, za brannej pohotovosti štátu alebo v čase ozbrojeného napadnutia republiky,
- b) ak bolí takým činom zvláštnou mierou obrozené samostatnosť, ústavná jednotnosť alebo územná celistvosť republiky, jej ľudovodemokratické zriadenie, spoločenská alebo hospodárska sústava, zaručené ústavou, alebo ak bola znemožnená ústavná činnosť prezidenta republiky alebo jeho námestníka, zákonodárneho sboru alebo vlády (Sboru povereníkov),
- c) ak sa na taký čin použila branná moc alebo ozbrojený alebo na vojenský spôsob organizovaný sbor alebo ak bolí na taký čin zbierané alebo organizované branné alebo pomocné sily alebo bromadné zbrane alebo streľivo,
- d) ak sa pri takom čine kládol násilný odpor brannej moci alebo ozbrojenému sboru, alebo
- e) ak je tu iná zvlášte prítážujúca okolnosť.

³⁵ „K naplnění skutkové podstaty zločinu velezrady podle § 1 odst. 1 písm. c) zák. č. 231/1948 Sb. stačí již pachatelův pokus zničit nebo rozvrátiť lidově demokratické zřízení nebo společenskou anebo hospodářskou soustavu republiky. Není třeba, aby ke tomu bylo použito násilí, zvrženého rozsahu útoku či zrádčnickví, ani aby čin byl spáchán za zvláštních poměrů a nezáležel na tom, zda u některého ze spolupachatelů šlo snad o součinnost méně významnou“. Citované podľa Rozhodnutí nejvyššího soudu z 3. listopadu 1949 (č. 68 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 3.

*této skutkové podstaty je třeba násilí, rozumí se tím nejen násilí fyzické, nýbrž i hrozba násilím (násilí psychické), jak odpovídá judikatuře nejvyššího soudu.*³⁶ Použitie termínov *zničit – odtrhnúť – rozvrútiť – násilím znemožniť* (§ 1 ods. 1 ZOEDR) malo evokovať dôraz na závažnosť konania a zásadnú ochranu patriacu štátu budujúcemu ľudovodemokratické zriadenie: „*Pod trestní ochranu je zde postaveno nejen lidově demokratické zřídzení, nýbrž i společenská a hospodářská soustava (znárodnění) republiky, zaručené ústavou.*“³⁷

Z objektívnej stránky ZOEDR priniesol oproti predchádzajúcej právnej úprave rozšírenie okruhu činností spadajúcich pod velezradu vágnejšou formuláciou³⁸ základnej skutkovej podstaty a kvalifikovanej skutkovej podstaty (osobitne ide o formuláciu ust. § 1 ods. 3 písm. e) „*ak je tu iná obzvlášť priťažujúca okolnosť*“). Prísnejším bol aj trest; kým v zmysle § 1 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. bol trestom ťažký žalár v širokom rozpätí trestnej sadzby od 5 do 20 rokov a iba za obzvlášť priťažujúcich okolností bol trestom trest odňatia slobody na doživotie vo forme ťažkého žalára, ZOEDR v základnej skutkovej podstate zvýšil hranicu trestnej sadzby od 10 do 25 rokov alebo doživotne vo forme ťažkého žalára, a v kvalifikovanej skutkovej podstate bol za zločin velezrady stanovený trest smrti (prítom je potrebné uviesť si trestnosť pokusu).

Páchateľ sa teda mal potrestať smrťou, ak spáchal čin, uvedený v odseku 1 alebo 2 § 1 ZOEDR, za brannej pohotovosti štátu alebo v čase ozbrojeného napadnutia republiky; ak bola takým činom zvláštnou mierou ohrozená samostatnosť, ústavná jednotnosť alebo územná celistvosť republiky, jej ľudovodemokratické zriadenie, spoločenská alebo hospodárska sústava zaručená ústavou, alebo ak bola znemožnená ústavná činnosť prezidenta republiky alebo jeho námestníka, zákonodarného zboru alebo vlády; ak bola na taký čin použitá branná moc alebo ozbrojený alebo na vojenský spôsob

³⁶ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

³⁷ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

³⁸ Vágne formulácie umožňovali kreatívny extenzívny výklad ustanovenia § 1 ZOEDR.

organizovaný zbor, alebo ak boli na také činy zbierané alebo organizované branné alebo pomocné sily, alebo hromadné zbrane,³⁹ alebo strelivo; ak sa pri takom čine kládol násilný odpor brannej moci alebo ozbrojenému zboru, alebo ak tu bola iná obzvlášť prít'azujúca okolnosť.⁴⁰

4 Súdna prax

Sofistikované zastrašenie odporcov režimu napojené na hrozbu ich likvidácie, prezentované na parlamentnej úrovni „práva v knihách“, čoskoro získalo aj reálne kontúry „práva v akcii“ – v politických „velezradných“ procesoch. Presadzovala sa v nich diktatúra väčšiny, likvidujúca práva jednotlivca, degradujúca ho na bezprávnú bytosť, už dopredu odsúdenú ako

³⁹ Pojem hromadenia zbraní vyložil vo svojom výroku Najvyšší súd: „Pojem hromadění zbraní ve smyslu § 1 odst. 3 písm. c) zákona č. 231/1948 sb. je naplněn i tím, že pachatel dává pro trestnou činnost k dispozici zbraně, jež nabromadil dříve.“ Citované podľa Rozhodnutí nejvyššího soudu z 2. března 1950 (č. 113 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 4.

⁴⁰ Dôvodová správa k zákonu nezakryte uviedla, že ide len o demonštratívny výpočet a ponechala skutkovú podstatu zločinu velezrady (s jediným možným trestom) otvorenú: „*Jsou-li tu zvláště přitěžující okolnosti, trestá se velezrada smrtí. Tyto zvláště přitěžující okolnosti jsou příkladem uvedeny v odstavci 3, písm. a) — d) a tento příkladný výpočet se stane nepochybně soudci vodítkem při posuzování, co jest považovati za jinou zvláště přitěžující okolnost. Považuje — li se tedy na příklad za zvláště přitěžující okolnost, že čin byl spáchán za branné pohotovosti státu nebo v době ozbrojeného napadení republiky, bude nepochybně za zvláště přitěžující okolnost považovat i tu skutečnost, že čin byl spáchán v jiné době, kdy stát je podobně zvýšenou měrou ohrožen. Důvodem vyšší trestnosti je v případech uvedených v odstavci 3, písm. a) až d) zvláštní nebezpečí vyplývající z doby, kdy byl trestný čin spáchán, přiblížení se namýšlenému výsledku a zvláště nebezpečný způsob provedení činu.*“ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidové demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

triedneho nepriateľa⁴¹ – politického, ideového, ekonomického, svetonázorového a pod. oponenta.

Uvedené tvrdenia azda najlepšie vyjadria sentence vybrané z výsluchu Milady Horákovovej v procese konanom v dňoch 31. mája až 8. júna 1950:

Prokurátor: Pani obžalovaná, ptám se vás znovu, zdali Váš program znamenal návrat továrníků do podniků, které byly znárodněny?!

Horáková: Návrat vlastnictví těchto továren.

Prokurátor: Tedy program pro milionáře: nikoli pro lid.

Horáková: Byl to program pro buržoázní vrstvy.

Prokurátor: Měl být u nás touto cestou tedy znovu obnoven kapitalismus. Co myslíte, jak by asi přijali dělníci továrny, která byla znárodněna, svého dřívějšího pana šéfa? – s vědomím, že bude jejich práci dále vykořisťovat?

Horáková: Mám k této věci odlišné stanovisko.⁴²

...

Horáková: Já si pod pátou kolonou představuji cizí nepřátelský živel, národně odlišný.

⁴¹ „Československá buržoázia na ceste vlezrady proti ľudovodemokratickej republike prešla dvoma fázami. Prvá fáza od májovej revolúcie 1945 do februára 1948 a druhá fáza od februára 1948 po dnešnú dobu [...] V druhej fáze – po februárovom porážke – buržoázia zmenila formy a metódy boja. To vylúčilo s. Gottwald slovami: ‚Pred februárom bola možná reštaurácia kapitalistických a predmichovských pomerov u nás vnútornými silami reakcie‘ [...] Naša reakcia v otvorenom politickom boji prebrala. My vieme z histórie, že tam, kde reakčný bojovník prebrá v otvorenom politickom stretnutí, tam sa uchyluje do podzemia, do ilegality, uchyluje sa k protizákonnosti, k terorizmu, k špiónaži a sabotáži, k všetkým zbraniam odhalenej, izolovanej a porazenej reakcie. Tento proces prekonáva naša reakcia, najmä tá, ktorá je za hranicami, ale i tá, ktorá ostala doma. Z politického odporcu sa stáva priamy nepriateľ, konšpirátor, sabotér, diverzant, terorista, atentátnik. Hlavná zmena oproti minulosti je, že naša reakcia sa dnes úplne nezahabene orientuje na vojnu proti republike, na vojnu so všetkými z toho vyplyvajúcimi dôsledkami“. A kto tým triednym nepriateľom v rétorike naozaj bol? „Všetci bývalí fabrikanti, bankári, veľkostatkári, všetci z armády vylúčení reakční dôstojníci, všetci bývalí žandári a policajti, ktorí boli nezamestnaných na príkaz kapitalistov, všetci bývalí obchodníci, kerímári, priekapníci s koňmi a hovädzím mäsom, obchodníci s obilím, dedinskí bobáč, tí všetci smrteľne nenávidia náš systém, našu vládu robotníkov a roľníkov. Všetkých týchto nepriateľov ľudovej demokracie morálne a finančne podporuje reakcia buržoázy štátov. Nie sú izolovanými jedincami, ale sú spojení s kapitalistami všetkých zemi tisícami nitiek“. POLÁČEK, František. Velezrada – útok na suverenitu republiky. Právnické štúdie, 1953, roč. 1, č. 1, s. 72, 74–75.

⁴² Výslech obžalovanej Dr. Milady Horákovovej. In: *Proces s vedením zrádkovického spiknutí proti republike. Horáková a spolčníci*. Praha: Ministerstvo spravodlnosti, 1950, s. 34. Vyšlo aj v reprinte: *Proces s vedením zrádkovického spiknutí proti republike. Horáková a spolčníci*. Nakladateľstvi levné knihy KMa, 2008.

Prokurátor: Pani obžalovaná, keďže celá republika buduje a keď naproti tomu hrstka ľudí pomáha pripravovať válku proti vlastnej republike, není to cizí a nepřátelský živel?

Horáková: (mlčí)

Prokurátor: Děkuji, i to je odpověď.⁴³

Súdna prax, nielen prax ostatných orgánov činných v trestnom konaní, pritom aktivisticky dotvárala ustanovenia ZOEDR. Azda najviac výkladovo problematickým bolo ustanovenie § 1 ods. 2, v zmysle ktorého ten, kto sa s niekým spolčí alebo vojde do priameho styku s cudzou mocou alebo cudzími činiteľmi za účelom spáchania činu upraveného v § 1 ods. 1, potresce sa pre zločin ťažkým žalárom od desať do dvadsaťpäť rokov alebo doživotne.⁴⁴ Vo svojom rozhodnutí zo dňa 23. marca 1950 Najvyšší súd uviedol, že spolčenie v zmysle § 1 ods. 2 ZOEDR je deliktom trvajúcim, a preto je z hľadiska zločinu velezrady irelevantné, či k spolčeniu k pokusu o rozvrátenie ľudovodemokratického zriadenia a spoločnej

⁴³ Výslech obžalovanej Dr. Milady Horákové. In: *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Horáková a spolčníci*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1950, s. 43.

⁴⁴ Osobitne v spojení s výkladom § 2 ZOEDR – skutková podstata združovania proti štátu: (1) *Kto sa s niekým spolčí s úmyslom podvracať samostatnosť, ústavnú jednosť alebo územnú celistvosť republiky alebo jej ľudovodemokratické zriadenie, jej spoločenskú alebo hospodársku sústavu alebo jej národnú povahu, zaručené ústavou, potresce sa pre prečin tubým väzením od troch mesiacov do troch rokov.*

(2) *Kto spácha čin, uvedený v odseku 1, za brannej pohotovosti štátu alebo v čase ozbrojeného napadnutia republiky, potresce sa pre zločin ťažkým žalárom od jedného do päť rokov.*

(3) *Kto založí organizáciu s úmyslom podvracať samostatnosť, ústavnú jednosť alebo územnú celistvosť republiky alebo jej ľudovodemokratické zriadenie, jej spoločenskú alebo hospodársku sústavu alebo jej národnú povahu, zaručené ústavou, alebo kto k takej organizácii pristúpi alebo sa zúčastní na jej činnosti alebo ju alebo jej členov podporuje v podvraciacich snahách, potresce sa pre zločin ťažkým žalárom od jedného do päť rokov a ak je tu zvlášte príťažujúca okolnosť, od päť do desať rokov.*

V zmysle dôvodovej správy k zákonu sa rozhraničenie skutkových podstát § 1 ods. 2 a § 2 malo chápať s ohľadom na intenzitu útoku a s ohľadom na charakter spolčenia: „Rozdíl mezi skutkovou podstatou § 1, odst. 2 a § 2 je dále v tom, že § 1 předpokládá spolčení k určitému skutku, kdežto § 2 trestá spolčení k podvraciací činnosti vůbec [...] Je třeba připomenout, že ustanovení § 2 se užije jen tehdy, není-li čin trestný přísněji jako velezrada podle § 1.“ Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období. 1. zasedání. Tisk 94. Vládní návrh. Zákon ze dne...1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Důvodová zpráva. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. [cit. 14. 9. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

a hospodárskej sústavy republiky došlo pred nadobudnutím účinnosti ZOĽDR⁴⁵ a či pachateľ za účinnosti ZOĽDR ešte vyvinul v tomto smere ešte nejakú činnosť.⁴⁶ Porušovanie základných zásad trestného práva sa teda stalo súčasťou doby. K naplneniu skutkovej podstaty velezrady podľa § 1 ods. 2 ZOĽDR dochádzalo i len „*pouhým spolčením k cieľom uvedeným v § 1 odst. 1 tohto zákona a je nerozhodné, či ďalšia činnosť pachateľa, ktorou za účelom uskutočnenia svojich velezradných snáh podnikel, mala vôbec nádej na úspech*“.⁴⁷

⁴⁵ Podobne aj rozhodnutie Najvyššieho súdu zo dňa 20. apríla 1950 (č. 232 sbírky): „*Jednání pachatele, který se ještě před účinností zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidové demokratické republiky spojil s jinými k činnosti směřující k rozvrácení lidové demokratického zřízení a společenské a hospodářské soustavy republiky, a za tím účelem vešel též ve styk s cizí mocí, nutno podřadit pod ustanovení § 1 odst. 2 tohoto zákona, jestliže pachatel i za účinnosti zákona č. 231/1948 Sb. pokračuje v činnosti vyvěřující z tohoto spolčení, resp. z tohoto styku*“. Citované podľa Rozhodnutí najvyššieho súdu z 20. dubna 1950 (č. 232 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 7–8.

⁴⁶ „*S hlediska zločinu velezrady podle § 1 odst. 2 uved. zák. je proto nerozhodné, že ke spolčení k pokusu o rozvrácení lidové demokratického zřízení a společenské a hospodářské soustavy republiky, zaručených ústavou, došlo před účinností zákona č. 231/1948 sb., a či pachatel za účinnosti tohoto zákona ještě vyvinul v tomto směru další konkrétní činnost*“. Citované podľa Rozhodnutí najvyššieho súdu z 23. března 1950 (č. 156 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 5–6. Adolf Záturecký v článku Ustanovenia § 2 TRZ v praxi uverejnenom v Právnom obzore v r. 1949 upozorňuje na platné ustanovenie § 2 zák. čl. V/1878: „*Ak nadobudli v čase od spáchania činu do vynesenia rozsudku účinnosť rozličné zákony, prax alebo pravidlá, treba použiť najmiernejšie ustanovenia*“. Tento názor však zostal na úrovni teórie a extenzívny výklad ZOĽDR ho v podstate prekonal. ZÁTURECKÝ, Adolf. Ustanovenia § 2 TRZ v praxi. *Právny obzor*, 1949, roč. 32, s. 116.

⁴⁷ Citované podľa: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*. Ročník 1950, číslo 5-6. Rozhodnutí najvyššieho súdu z 16. března 1950 (č. 157 sbírky).

Pre velezradné kauzy daného obdobia totiž bolo častým uplatňovanie zásady notoriety, t. j. nedokazovania všeobecne známych skutočností.⁴⁸ Na túto zásadu sa sudy odvolávali pri dokazovaní triedneho nepriateľstva, pri dokazovaní spojenectva s cudzou mocou, resp. s emigráciou v zahraničí,⁴⁹ v rámci ktorého sa predpokladalo (teda nedokazovalo), že sledujú velezradné ciele. Pregnantne to nachádzame v odôvodnení rozhodnutia Najvyššieho súdu zo dňa 16. marca 1950: „*Tvrdí-li odvolatel, že neměl v úmyslu spojit se se zahraniční emigrací a že nalézací soud neměl ve výsledcích řízení podkladu pro úsudek, že odvolatel hodlal opustit území republiky v úmyslu, aby za hranicemi podporoval činnost naši a mezinárodní reakce, stačí ho odkázat na obecně známou skutečnost, že všichni uprchlíci z Československa nutně musí vejít na západě ve styk s reakčnímu cizími činiteli, kteří je vyslychají a poskytují jim životní potřeby jen za cenu připojení se k nim a za cenu podporování jejich snah, tedy jen pod podmínkou spolčení se s nimi k cílům uvedeným v § 1 ods. 1 zák. č. 231/1948 Sb. [...] Nemůže proto mít úspěch námítka odvolatele, že se spoluobžalovaným chtěli odjet do ciziny cestou legální nalézací soud právem dovodil, že tuto jeho obhajobu nutno považovat za pouhou výmluvu, a to již vzhledem k akademickému vzdělání odvolatele“.⁵⁰ Podobne (aj s kritikou rozhod-*

⁴⁸ Používání zásady notoriety možno pozorovat už od polovice r. 1948 (osobitne pri ilegálnych prechodoch štátnych hraníc).

„*Použití této notoriety bylo nezákonné především proto, že se opírala jediné o nedostatečně podložené předpoklady, že a) pachatel za hranicemi bude mít možnost spojit se s cizí mocí za účely v tomto ustanovení uvedenými (v § 2 zák. č. 50/1923 Sb.),*

b) pachatel ví o této možnosti,

c) pachatel za tím účelem přechází hranice.

Osoby, které byly přistiženy při nedovoleném přechodu hranic, prakticky nikdy ani objektivně, ani subjektivně stránku nedoznávaly. Doznávaly pouze přechod hranic bez povolení z různých pobutek, např. ze strachu před politickou represí, z dobrodružství apod. Většina pachatelů neměla vůbec představu o tom, co za hranicemi bude dělat a jak s nimi bude nakládáno. Nebyla tedy v těchto případech dána ani objektivně, ani subjektivně stránka zločinu podle § 2 zák. č. 50/1923 Sb. a použití notoriety pouze zakrývalo nedostatek řádných důkazů.“

VOREL, Jaroslav, Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 62. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/publikace-sesity-01-15.aspx>*

⁴⁹ Z odôvodnenia rozhodnutia Najvyššieho súdu (č. 113 sbírky) z 2. března 1950: „*Státní soud zjistil, že šlo o organizaci, v níž se sbromažďovaly osoby postižené opatřením akčních výborů Národní fronty. Organizace usilovala o návrat bývalých politických poměrů a za tím účelem organizovala ilegální přechody za hranice směřující k rozmnožení emigrovaných živlů, které – jak je notoricky známo – usilují v zahraničí o zvrácení lidové demokratického zřízení a společenské a hospodářské soustavy republiky, zaručených ústavou.“* Citované podľa Rozhodnutí nejvyššího soudu z 2. března 1950 (č. 113 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 4.

⁵⁰ Citované podľa Rozhodnutí nejvyššího soudu z 16. března 1950 (č. 157 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 5–6.

nutia Štátneho súdu) sa vyslovil Najvyšší súd v rozhodnutí zo dňa 19. apríla 1950: „*Je notorické, že cieľ československej reakčnej emigrácie, ktorá sa skladá ponejvíce z osob uprchlých v súvislosti s únorovými událosťami roku 1948, je ve spojení se zabraněním činitely zničit nebo rozvrátit lidově demokratický režim v československé republice, a to jak lidově demokratické zřízení, tak i společenskou a hospodářskou soustavu republiky, které jsou zaručeny ústavou. Je proto nesprávný závěr nalézacího soudu [Štátneho súdu – pozn. aut.], že cieľ této emigrácie je pouze podvracet uvedené statky ústavou zaručené*“.⁵¹

5 Záver

ZOEDR zásadným spôsobom vypovedá o dobe nastupujúceho totalitného režimu. Mal výrazne represívnu povahu a svojimi drakonickými trestami v duchu tézy o neustále sa zostrujúcom triednom boji v dobe prechodu od kapitalizmu k socializmu mal skutočne pôsobiť na spoločnosť zastrašujúco. Zastrášujúci charakter mali aj zinscenované politické velezradné

⁵¹ Citované podľa Rozhodnutí nejvyššího soudu z 19. dubna 1950 (č. 231 sbírky). *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1950, č. 7–8. Z odôvodnenia rozhodnutia je zrejme, že aj v tomto prípade išlo o pokus (nedokonaný pokus): „*Je proto nutno v pokusu obžalovaného navázat styky se zmíněným představitelem československé reakční emigrácie, která sleduje velezradné cíle výše naznačené a notoricky a tedy i obžalovanému známé, spojené s nabídkou pomoci a se schvalováním jeho dosavadního postupu spatřovat pokus vejít v nepřímý styk s cizím činitelem v úmyslu zničit nebo rozvrátit lidově demokratické zřízení a společenskou a hospodářskou soustavu republiky zaručené ústavou. K uskutečnění toboto styku nedošlo jen proto, že dopis obžalovaného byl při přepravě zabaven, tedy jen pro překážku odjinud v to vešlou, při čemž ovšem nerozhoduje, že zmíněná překážka byla mimo osobu pachatelovu. Tím pozbývá svého podkladu i závěr nalézacího soudu, že napsání zmíněného dopisu a jeho obsah nejsou způsobily vést k realizaci zamýšlených velezradných cílů a k obrožení statků, jak to má na mysli § 1 zák. č. 231/1948 Sb., neboť tento závěr je rybnodován na nesprávném předpokladu, jak to má na mysli § 1 zák. č. 231/1948 Sb., že cílem reakční emigrácie je toliko podvracet statky v tomto místě zákona uvedené.*“

procesy,⁵² v ktorých môžeme priamo pozorovať vágnosť ustanovení zákona a osobitne vágnosť jeho § 1 zakotvujúceho zločin velezrady. ZOĽDR bol mimoriadne prísny a jeho § 59 neumožňoval pri zločinoch upravených týmto zákonom podmienené odsúdenie. Pri prečinoch a priestupkoch bolo vylúčené vtedy, ak „verejný záujem vyžaduje výkon trestu“. Súd, osobitne Štátny súd, pritom rozhodovali pod priamym vplyvom Komunistickej strany a Štátnej bezpečnosti.⁵³

Trest smrti bolo možné uložiť za **šest'** trestných činov – okrem § 1 ods. 3 (velezrada) za § 5 ods. 2 (vyzvedačstvo), § 10 ods. 1 a 2 (vojnové záškodníctvo), § 11 (vojnová zrada), § 14 ods. 1 a 2 (útoky na život ústavných činiteľov) a § 15 ods. 2 (telesné ublíženie ústavným činiteľom). Trest smrti za zločin velezrady bol celkovo uložený v 76 prípadoch.⁵⁴ Zákon sa použil ako skutočne mocná zbraň proti opozícii voči režimu. Vtedajší minister spravodlivosti Alexej Čepička dokonca označil zákon o ochrane ľudovodemokratickej republiky za dobrý nástroj k likvidácii „vydedencov a reakcionárov“.

Podľa jeho slov pri prejednávaní návrhu zákona v Národnom zhromaždení, bolo potrebné, „aby si každý uvědomil, že věc ochrany lidové demokratické republiky nemůže být jen záležitostí soudů, soudců, nemůže být jenom záležitostí úřadů, orgánů

⁵² „Největšího množství keřůd – a v mnoha případech podrobně promyšlených, předem připravených a v práci realizovaných justičních vražd – se představitelé československé justice dopustili právě v prvním období po komunistickém převratu, v letech 1948–1953. Bylo to nejtragičtější a nejčernější období v činnosti československé justice: období inscenovaných veřejných politických procesů a činnosti tzv. Státní prokuratury (od podzimu 1948 do konce roku 1952), institucí, které byly podle nově přijatého zákona č. 232/1948 Sb. vytvořeny právě pro „řešení“ politicky motivovaných soudních případů podle zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidové demokratické republiky.“ VOREL, Jaroslav, Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 9. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/publikace-sesity-01-15.aspx>

Na „pásovú výrobu velezrady“ poukazuje aj dokument – Zápis o pracovnóm aktívu brněnského Státního soudu i brněnské Státní prokuratury (5. prosince 1950). Viz VOREL, Jaroslav, Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 18–54. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/publikace-sesity-01-15.aspx>

⁵³ GRIVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 580.

⁵⁴ Spracované podľa LIŠKA, Otakar a kol. *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989.* 2. opr. a rozš. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV PCR 2006. Dostupné z: http://data.idnes.cz/soubory/domaci/A170221_JJ_006_SEIT_02_-DRUH_VYDN.PDF

bezpečnosti, nýbrž úkol potírat reakci všude, kdekoli se objeví a at' užije jakýchkoli forem. Ke své činnosti, je první občanskou povinností. Je třeba také dovést tento boj do konce. Jsme na dobré cestě, aby naše vlast poskytovala spokojený a klidný život všem pracujícím lidem. A právě v zájmu zabezpečení našeho šťastného rodného domova je třeba nasadit všechny síly, aby ti, kteří sáhnou k protistátní rozvratné činnosti, byli zneškodnění. Není jich mnoho a jejich význam je ještě menší."⁵⁵ Inak dopovedané – triednych nepriateľov ich vlastný štát zlikviduje. Totalita nastúpila mimoriadne drasticky a práve politické „velezradné“ procesy boli a sú toho jasným dôkazom.

6 Metodologický doslov

Príspevok pracuje so slovníkom, ktorý je príznačnejší pre humanitné, než spoločenské vedy. Namiesto výlučného triedneho enumerovania faktov, ich analýzy a interpretácie, ponúka zároveň i hodnotiace formulácie, ktoré sa prejavujú ako v hodnotiacich záveroch, tak i v použitom slovníku. Tým sa tento príspevok vskutku metodologicky blíži skôr humanitným vedám, keď apeluje i na zmysly a morálku čitateľa. Okrem možnej metodologickej výčitky v tomto duchu však ďalšie metodologické špecifikum možno hľadať v otázke objektivity východísk, použitých formulácií a záverov tohto príspevku. Emotívny jazyk by mohol naznačovať neobjektívnosť, či zaujatosť autorov príspevku. Mohlo by sa poukazovať na hodnotenie ex post, anachronické vyzdvihovanie dnes vyznávaných hodnôt, projektovaných späť na východnú Európu prelomu 40. a 50. rokov. Pokiaľ by totiž „dejiny“ dopadli v roku 1989 inak, sami autori by dnes mohli rovnako emotívne a kriticky hodnotiť „buržoázny“ prvorepublikový právny poriadok z hľadiska jeho skrytej triednosti a nadržovania kapitalistickým a imperialistickým elitám. V tejto súvislosti treba otvorene priznať, že autori zastávajú určité hodnoty, z optiky ktorých posudzujú udalosti roku 1948 a nasledujúcich. Tou optikou je úcta k ľudskému životu každého jednotlivca, bez ohľadu na politickú väčšinu – či už väčšinu skutočnú, domnelú, alebo vynútenú strachom či ľahostajnosťou. Autori majú za to, že teória o nevyhnutnosti historického víťazstva komunizmu nie je a nebola tézou vedeckou, a z pohľadu

⁵⁵ 13. schôdza Národného zhromaždenia republiky Československej. Streda 6. októbra 1948. Vystúpenie ministra spravodlivosti Dr. Alexeja Čepičku. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013005.htm>

dnešnej metodológie vied a filozofie vedy je popperovsky neverifikovateľnou a nefalzifikovateľnou; a ako takou je ideológiou, či svetonázorom, ktorý predstavuje iba jednu z prípustných teórií alebo možností nahliadania na vzťah jednotlivca a spoločnosti. Ani v prípade akceptovania prednosti záujmov väčšiny táto prednosť z pohľadu autorov nemôže mať podobu prípustnosti likvidácie nesúhlasiacich individuí, ako „povolených strát“ pri dosahovaní cieľa domnejšej jednotnej komunity. Zaiste, tento záver je tiež sám osebe neverifikovateľným a nefalzifikovateľným, a teda nevedeckým. Všetci však nepochybne vnímame rozdiel v tom, ak nevedecká teória má za následok iba zosmiešnenie zástancov určitej tézy jej oponentmi, a v tom, ak má nevedecká teória objektívne za následok smrť desiatok či stoviek ľudí. V takom prípade radšej znesieme výsmech.

Summary

High Treason: Act for the Protection of the People's Democratic Republic and Judicial Practice

The article describes the legal regulation of high treason in the Act for the Protection of the People's Democratic Republic, and the practice of its judicial application. The authors innovatively place the issue in a broader historical, philosophical (ethical, or axiological) and methodological context. They are inclined to conclude that the real traitors were not the tried defendants. The necessity of such an adjustment was in itself questionable at the philosophical and ideological level. Its necessity was manifested rather on a political and power-repressive levels. At the same time, should we consider human life and human dignity as inviolable values, regulation and practice of the period under review were unacceptable.